

A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján

I. A téma ismertetése. Célkitűzések.

Az értekezés célja az, hogy a középkori magyar társadalomfejlődés egyik legjellemzőbb formációját, a mezővárost (*oppidum*) egy kitűnő forrásadottságú régió példáján vizsgálja.

A mezővárosi kutatások nagy hagyományokkal rendelkeznek Magyarországon. Többek között Mályusz Elemér, Szűcs Jenő, Bácskai Vera, Fügedi Erik, Ladányi Erzsébet és Kubinyi András is foglalkozott az elmúlt bő 50 évben a témával. Kutatásaik közös jellemzője, hogy ezek során általában két fő szempontot érvényesítettek. Egyrészt a mezővárosok gazdasági funkcióját, a kézműipar fejlődésében és az ország kereskedelmében betöltött szerepüket vizsgálták, másrészt pedig arra a kérdésre keresték a választ, hogy a mezőváros hozzájárult-e vajon a nyugati mintájú polgárság kialakulásához Magyarországon, és milyen helyet töltött be a középkori magyar városfejlődésben. Ezek a kutatások általában összefoglaló jellegűek voltak, az országos helyzetre vonatkoztak.

Újabban Kubinyi András az általa kidolgozott úgynevezett centralitási pontrendszer segítségével meggyőzően mutatta be, hogy a mezővárost leginkább funkcionális szempontok alapján tudjuk hitelesen behelyezni az ország településhálózatába. Az *oppidumok* történetét az általuk betöltött városi szerepkörök alapján vizsgálva a mezővárosok jóval városiasabb képet mutatnak annál, mint amit a kutatás eddig feltételezett róluk, és mind gazdasági szerepüket, mind pedig társadalomtörténeti funkciójukat illetően jelentős tényezőnek számítottak a középkori Magyarországon. Éppen ez a kiemelkedő szerep az, ami fontossá teszi az *oppidumok* vizsgálatát a történész számára.

Jelen disszertáció mikrovizsgálatnak tekinthető, amely a középkori Patak és környéke (azaz a későbbi Hegyalja) mezővárosait tekinti elemzése tárgyának. A témaválasztás indoklása igen egyszerű. A térségből olyan nagy számban maradtak fenn az e települések történetére vonatkozó források, ami országos szinten kiemelkedőnek számít. Ráadásul ezek nagy része primer forrás: a mezővárosi magisztrátusok leginkább ingatlanügyekben kiadott oklevelei, amelyek főként az önkormányzat jogi és társadalmi háttérének vizsgálatára használhatók fel.

A mezővárosi igazgatástörténet egyébként nem számít igazán népszerűnek kutatóink körében. Ez még akkor is igaz, ha született már néhány, összefoglaló jellegű munka a témával kapcsolatosan. És bár a középkori Hegyalja forrásbősége sem ismeretlen a kutatás előtt, eddig még senki nem dolgozta fel ezekre az oklevelekre támaszkodva a térség mezővárosainak történetét, fejlődésük és társadalmi berendezkedésük jellegzetességeit.

A dolgozatban főként a koraújkorban „hegyaljainak” számító településekkel kapcsolatosan végeztünk vizsgálatokat. A vizsgálat alá vont mezővárosokat illetően azonban két fontos megjegyzést kell tennünk.

Először is, az értekezésben szerepel néhány olyan helység, amely a középkorban forrásaink alapján még nem érte el az *oppidum* szintet. Ezek közé tartozik például Tolcsva, Vámosújfalú, Mád, Hejce és Bekecs. Azt, hogy ennek ellenére mégis csak bevontuk őket a kutatásba, az indokolja, hogy gazdasági és társadalmi (intenzív szőlőművelés, borkereskedelem és az idegen szőlőbirtoklás megjelenése), illetve jogi (oklevéladó tevékenység, egységes és szilárd szokásjog, valamint egyes helyeken aránylag összetett felépítésű magisztrátus) szempontok szerint nem sokban maradnak el a terület más, *oppidum* elnevezéssel illetett településeitől.

A második megjegyzés a „Hegyalja” kifejezéssel függ össze. A fogalom a 16-17. században terjedt el, s ekkorra egy sajátos, monokultúrás mezővárosok által alkotott gazdasági, társadalmi, sőt néprajzi szempontból is elkülönülő tájegységet jelentett. A középkorban azonban sem az elnevezés nem volt még bizonyítható módon használatban, sem pedig az érintett helységek elkülönülése, egységes képe nem volt még oly mértékben jellemző, mint az a koraújkorban megfigyelhető.

Éppen ez a tény tette lehetővé számunkra, hogy olyan településeket is bevonjunk a vizsgálatba, amelyek később sem tartoztak ugyan a Hegyaljához, de ahhoz földrajzilag igen közel helyezkednek el, és a szőlőművelésnek köszönhetően társadalmi-gazdasági és jogi szempontból is nagymértékben hasonlítottak hegyaljai társaikhoz. Így került be a dolgozat települései közé a közelben fekvő Gönc és Szikszó. Úgy tűnik, hogy e mezővárosokat ugyanúgy a szőlőművelés és a polgárság nagyarányú borkereskedelme jellemezte, mint például Patakot, Liszkát, vagy Tállyát.

A harmadik ilyen településünk Telkibánya. Felvétele a többi, szőlőműveléssel foglalkozó mezőváros közé első látásra talán aggályosnak tekinthető, Telkibánya ugyanis a kezdetektől királyi bányaváros volt, még ha a 15. században már rendszeresen *oppidum*ként említik is a forrásokban. Azt, hogy mégis bevettük vizsgálatunkba, éppen ez a mássága indokolja. Szőlőművelő területen fekvő bányavárosként ugyanis érdekes analógiaként szolgál a hegyaljai mezővárosok mellé állítva, társadalmi és igazgatástörténeti szempontból egyaránt.

Az említett három település felvételét a vizsgálatba egyébként az is igazolja, hogy összesen nagyjából kéttucatnyi kiadványuk maradt fenn a különböző levéltárakban, így belső viszonyaik vizsgálatára a többi mezővároshoz hasonlóan kedvező lehetőség nyílt.

Az értekezés célkitűzéseit a kezdetektől a felhasznált forrásanyag határozta meg. Az oklevelek legfontosabb csoportja az a másfél száz mezővárosi kiadvány, ami legnagyobb részben ingatlanügyletekben keletkezett. Emellett még levelek, nyugták, tanúsítványok, ítéletlevelek alkotják ezt a forráscsoportot. Az ilyen jellegű anyagból főleg a magisztrátusra, a birtokviszonyokra, valamint a helyi szokásjoghasználatra vonatkozó adatokat nyerhetünk.

Ennek megfelelően a szerző egyik legfontosabb célja az volt, hogy a mezővárosi tanácsban található csoportok társadalmi háttérét próbálja aránylag pontosan meghatározni. Alapvető kérdés, hogy a hivatalviselés, a családi és társadalmi kapcsolatok, a szőlőbirtoklás, az ezzel összefüggő borkereskedelem és a kézművesség milyen kapcsolatban álltak egymással.

A másik célkitűzés, hogy az önkormányzat működésére és feladataira vonatkozó információkat nyerjünk. Fontos kérdés az is, hogy vajon milyen minták átvétele figyelhető meg a magisztrátus szerkezetét illetően, és hogy erre milyen hatást gyakorolt a szőlőművelés és a földesúr személye.

A harmadik feladatnak azt tekintettük, hogy a mezővárosok és önkormányzatuk jogtörténeti háttérével kapcsolatosan vonjunk le következtetéseket. Külön felhívta erre a figyelmünket az a helyi, a koraújkorra egységesedő és megszilárduló szokásjog, amely alapvetően a szőlőműveléssel és a vidéki (*extraneus*) szőlőbirtoklással áll összefüggésben.

II. Alkalmazott módszerek.

Az értekezés elkészítése során arra törekedtünk, hogy az a jelenleg elérhető legszélesebb forrásanyagon és szakirodalmon alapuljon, vagyis a Hegyalja középkori történetére vonatkozó adatoknak lehetőleg a teljességét felhasználja.

A forrásanyag legfontosabb része az a kereken 150 mezővárosi és falusi kiadvány volt, amelyet egytől-egyig kéziratos formában (pontosabban a Magyar Országos Levéltárban lévő fényképfelvételek alapján) használtunk fel. Ez a másfélszáz irat a vizsgált települések önkormányzatának összes fennmaradt oklevelét magában foglalja. A forrásokat a Levéltár középkori anyagáról készült adatbázis (DL–DF) segítségével kutattuk fel.

A felhasznált oklevelek további része mennyiség szempontjából még ennél a körnél is tágabb volt. Ezek között igen fontos szerepet játszanak a helyi plébánosi oklevéladás termékei, amelyek legtöbbször szintén ingatlanforgalommal voltak kapcsolatosak. Érdekes adatokkal

gazdagodott a dolgozat azokból a magánlevelekből is, amelyeket a helyiek a környékbeli *civitas*oknak, azon belül is leginkább Bártfának küldtek, általában borkereskedelemmel kapcsolatos ügyekben. A források utolsó csoportja vegyes eredetű oklevelekből állt. Ezeket leginkább a helytörténeti összefoglaló részben használtuk fel.

A felhasznált források jelentős része mind a mai napig kiadatlan. A mezővárosi kiadványok nagyjából fele ebbe a kategóriába tartozott, de ez a helyzet például a mezővárosi polgárok levelezésével is. Még olyan fontos oklevelek is ide sorolhatók, mint például az az 1429. évi pataki privilégiumlevél, amellyel Zsigmond a települést szabad királyi várossá nyilvánította. Ezeket értelemszerűen szintén csak kéziratos formában hasznosíthattuk.

Főként a helytörténeti részben felhasznált források esetében nagy segítséget jelentettek azok a forrásközlések, amelyek tematikusan tesznek közzé nagyobb mennyiségű okleveles anyagot. Ilyenek többek között az Árpád-, Anjou- és Zsigmond-kori nagy oklevéltárak, Bándi Zsuzsanna jelentős pálos regesztagyűjteménye, továbbá a Codex Diplomaticus Hungariae és a Hazai Okmánytár megfelelő kötetei. Felhasználtuk ezen kívül a DL–DF adatbázisban található levéltári regesztákat is. Végül, de nem utolsósorban Iványi Béla eperjesi és bártfai városi levéltári regesztagyűjteményét kell megemlíteni, bár ezek szűkszavúságuk miatt általában csak a forrásanyagban való eligazodás során segítették a munkát.

Fontos adalékokkal szolgáltak a szokásjoggal és a mezővárosi önkormányzattal kapcsolatos fejezetek esetében egyes nagy joggyűjtemények is. Ilyenek a szepesi szász jogot összefoglaló *Zipser Willkür*, a *Budai Jogköny*, a koraújkorai hegyaljai mezővárosi „törvények”, és természetesen a *Tripartitum* is.

Ami a felhasznált szakirodalmat illeti, az I/1. fejezetben leginkább városfejlődéssel foglalkozó nagyobb összefoglaló munkákat hívtunk segítségül, a II/1. és II/2. fejezetben pedig a helytörténeti és a szőlőműveléssel kapcsolatos műveket használtuk fel. Ezen kívül csupán a IV. részben vettünk igénybe jelentősebb mértékben feldolgozásokat, részben azért is, mert itt történész számára kissé idegen területen, mégpedig a történeti névtan vidékén tettünk egy kisebb kirándulást. Azt lehet mondani, hogy a dolgozat többi része csaknem teljes egészében a feldolgozott forrásokra épül.

A munka során az okleveleket egyenként vizsgálva regesztákat készítettünk, a legfontosabb adatokat (terminológiahasználat, szokásjogi elemek megjelenése stb.) pedig Access táblázatban rögzítettük.

Az oklevelekben szereplő minden egyes polgárt szintén egy olyan táblázatba vezettünk be, amely az összes fontos adatot tartalmazta a személlyel kapcsolatosan. Így a származását, hivatalviselését, családi kapcsolatait, birtokviszonyait is felvettük ebbe az adatbázisba.

Ez az adatrögzítési munka egyébként a kutatás során végig tartott, és végül igen hasznosnak bizonyult. Az oklevelek feldolgozásának végső fázisára ugyanis már egy olyan adattengerrel rendelkezünk, amelynek kezelése csakis így volt lehetséges. Az adatbázis jelenleg 1771 rekordot tartalmaz. A táblázat segítségével azonban ezeket már aránylag könnyen fel lehet használni.

III. Legfontosabb eredmények

Az értekezés első része (*A mezőváros, mint a történeti kutatás tárgya*) a téma historiográfiáját foglalja össze és magát a témaválasztást indokolja meg. A mezővárosi fejlődéssel kapcsolatos kutatásoknak az 1950-es, 1960-as években volt az igazi virágkora, mégpedig a gazdaságtörténeti szempontok előtérbe kerülésének köszönhetően.

A középkori mezővárosok iránti érdeklődés azonban újabban mintha megtorpant, illetve a helytörténetírás keretei közé szorult volna. Jogtörténeti szempontból azóta csak Ladányi Erzsébet foglalkozott komolyabban a mezővárosokkal, míg Kubinyi András a centralitási pontrendszer kidolgozása kapcsán vizsgálta az *oppidum*oknak a magyar városhálózatban betöltött szerepét. Mezővárosi igazgatástörténettel kapcsolatos nagyobb szabású kutatásokat Bácskai Vera 1971-ben közzétett összefoglalása óta szintén nem végzett senki. Így azt lehet mondani, hogy egy mezővárosokkal foglalkozó, és az önkormányzatot is részletesen tárgyaló mikrovizsgálat elvégzése mindenképpen indokoltnak tekinthető.

A munka második része (*Az önkormányzat meghatározói a középkori Hegyalján*) 26 oldalon át tárgyalja a térség mezővárosainak történetét (II/1.), s ezzel több település eddig hiányosnak tekinthető (Liszka, Mád, Vámosújfalú) vagy szinte teljesen hiányzó (Telkibánya, Szántó, Szikszó) helytörténeti feldolgozásához illeszt újabb adatokat.

A II/3. és 4. fejezetekben az összegyűjtött forrásokból jól megmutatkozik, hogy milyen előnyökkel járt az, ha valaki mezővárosi polgár volt, s nem csupán egy egyszerű falu lakosa.

Először is, nyilvánvaló, hogy ez az előny nem abból származott, hogy kevesebb jogtalanság érte volna az *oppidum*ok lakóit, mint a falusiakat. A hegyaljai településeket már a 14. századtól számos esetben érték különböző támadások. A hagyományos kortünet, azaz a hatalmaskodások mellett ez jogtalan vámszedés, és adókivetés formájában is megjelenhetett.

A polgárok számára a mezőváros alkotta, *persona authentica*-val rendelkező jogi közösség azért jelentett előnyt, mert mint e közösség tagjai együttesen, törvényes úton tudtak fellépni érdekeikért. Ez remekül látszik a 14. századi Patak példáján is.

A pataki tanács 1340-ben a Sóvári családdal szemben nyert birtokpert, 1359-ben és 1360-ban pedig polgáraik ellen elkövetett jogtalanságok ügyében adott ki oklevelet. 1363-ban és 1389-ben hatalmaskodás vádja miatt, valamint hagyatéki ügyben indult per Patak város, illetve egy helyi polgárnő ellen. A magisztrátus mindkét alkalommal sokatmondó módon járt el: bár megidézték őket, egyszerűen nem küldték el képviselőiket a tárgyalásra. Az igazságszolgáltatás akadályozása nyilván annak volt köszönhető, hogy a polgárok tényleg ludasak voltak ezekben az ügyekben.

Az tehát, hogy ilyen perek esetén a tanács képviselte a település polgárait, számos haszonnal járt. A bűnös például a magisztrátus háta mögé bújhatott, akik különféle eszközökkel próbálták megvédeni polgáraikat. A pataki tanács ilyen irányú elszántságát jól mutatja, hogy 1358-ban Lajos királynak írt levelükben tiltakoznak önérzetesen egy már elévült, de egy polgárunkkal szemben – szerintük – jogtalanul újra megindított hagyatéki ügy miatt.

A fentiek alapján a polgárságnak erős öntudata volt, teljes mértékben tisztában voltak jogaikkal és azért bátran kiálltak. Vajon mi volt a gyökere ennek az öntudatnak?

A mezővárosi oklevelek meglehetősen gazdagok azokban a terminológiai fordulatokban, amelyeket alapvetően a szabad királyi városok terminológia-használatában találhatunk meg. Sokatmondó, hogy ez még a középkor végén is igaz, amikor az okleveleket már bizonyosan a helyi értelmiség (legtöbbször az iskolamester) írta.

Ilyen jellegzetesség volt például, hogy a 15. században számos alkalommal alkalmazták városukra a *civitas* jelzőt, az azt a kor szokása szerint megillető *oppidum* helyett, vagy hogy néha a *civitasok* lakosságára használt *circumspectus* (körültekintő) kifejezést használták polgáraikra a mezővárosi polgárokkal kapcsolatosan szinte kizárólagosan elterjedt egyszerű *providus* (előrelátó) ellenében. Ez a terminológiai sokszínűség egyébként a tanácsszerkezetre alkalmazott kifejezésekre is igaz. A *consul*, *pretor*, *scabinus*, *communitas*, de legfőképpen az utóbbi szinonimájaként alkalmazott *cohors* valószínűleg részben szintén a városi okleveles gyakorlat hatására terjedt el a mezővárosi kiadványokban is. Azt lehet tehát mondani, hogy az öntudatuk egyik gyökere az volt, hogy magukat polgároknak tekintették és ehhez a mintát a környékbeli szabad királyi városokból vették át.

Az öntudat másik forrása a helyi és aránylag szabadon alkalmazott szokásjog lehetett. Ennek fő megjelenési területe a tanács előtt zajló ingatlanforgalom volt. Nem véletlen, hogy az ingatlanügyek során rendszeresen hivatkoznak is erre a „régí” szokásjogra.

Az öntudatuk harmadik forrása maga a földesúr személye lehetett. A mezővárosok urai általában nem szóltak bele a polgárok belső ügyeibe és szokásaikba, hiszen ezeket át sem látták volna. Csak akkor avatkoztak be, ha a település belső rendje, vagy nyugalma került

veszélybe. Újhelyen például egy hosszan elnyúló birtokper sarkallta arra Perényi Lászlót, hogy megbízottját, a pataki plébánost a helyszínre küldve megegyezést kényszerítsen ki a felektől (1419).

Más esetekben azt is láthatjuk, hogy a földesurak védeni próbálják mezővárosaikat a jogtalanságokkal szemben. 1409-ben a Perényiek a királynál tiltakoztak az ellen, hogy Pataktól az adószedők kamara hasznát akartak szedni, mondván, hogy a polgárok már amúgy is meghatározott *censust* kötelesek a kincstárnak fizetni. A tiltakozás sikerrel járt. Más esetekben a földesurak még a jogtalanságot elkövető polgárukat is megvédték.

Az úr a támogatás mellett fejleszteni is igyekezett mezővárosát. Több adatunk van arra vonatkozólag, hogy polgárai számára személyesen harcolt ki a királynál kiváltságokat. Ebben nyilvánvalóan a „jó gazda” felfogás is szerepet játszott, hiszen egy virágzó mezőváros jelentős bevételt jelentett a birtokosa számára.

A földesúr állásfoglalásával kapcsolatosan összességében azt lehet tehát mondani, hogy túlzó az az 1950-es és 1960-as években kialakult kép, miszerint fő célja a mezőváros jogainak megnyirbálása és a fennhatóság növelése lett volna. A Hegyalján ugyanis ennek éppen az ellenkezőjével szembesülhetünk.

A források alapján a polgárok is értékelték azt a támogatást és védelmet, amit a földesúrtól kaptak. A földesúr előkelősége önérzetüknek alapvető része volt. A gönciek egyik levele szerint 1522-ben az egyik helyi lakos *egyszerre polgártársuk és egyúttal uruk, az erdélyi vajda jobbágya*. Identitásuk tehát ez alapján kettős volt.

Újhely 1515-ben írt levelet Bártfa városnak, hogy a polgáruknak boreladással kapcsolatosan járó pénzt hajtsák be számukra. A levél végén még fenyegetően megjegyzi: az összeget pedig ne vonakodjanak megküldeni, mivel *azt nem másnak, mint nagyságos uruknak és védelmezőjüknek a megbízásából* a tanács mindenáron vissza fogja szerezni. Ebből is jól látszik, hogy minél hatalmasabb volt a földesúr, annál nagyobb volt a polgárok öntudata is.

A disszertáció harmadik része a tanáccsal (*A tanács és társadalmi háttere*) foglalkozik. Ahogy arról már volt szó, a mezővárosi kiadványokban szereplő, tanácsszerkezettel kapcsolatos kifejezések bizonyos esetekben szoros párhuzamba állíthatók a *civitasok* tanácsszerkezetével. Főként ott igaz ez, ahol a település maga is *civitas* volt egykoron.

A tanács szerkezete a legtöbb mezővárosban a szabad királyi városokénál kevesebb tagból állt. Megfigyelhető viszont, hogy a vezetésnek két csoportja volt. Ismerünk egy szűkebb kört, amely a bíró, vagy bírák, illetve az esküdtek általában csak néhány főt magában foglaló, nyilván mindennapi feladatokat ellátó tagjaiból állt. Mellettük ugyanakkor volt egy ennél jóval tágabb tanácskozó testület is (*electi homines, seniores*), amelynek feladata valószínűleg

azon fontos ügyek megtárgyalása lehetett, amelyek az egész települést érintették és ezért túlnőttek a bíró és esküdtjei közvetlen hatáskörén.

A tanácsszerkezet a legtöbb mezővárosban folyamatosan alakult, változott. Megfigyelhető azonban – mint a hegyaljai mezővárosok koraújkori egységesedésének egyik fontos jele – hogy a középkor végére a legtöbb helyen egy (esetleg két) bíróból és négy esküdttől álló tanács alakult ki.

A III/2. fejezet a tanácsválasztást és a tisztségek betöltésének főbb elveit elemzi. A legtöbb helyen ezekre vonatkozó pontos információk sajnos nem állnak rendelkezésre. Ahol azonban az okleveles anyag összevetése lehetővé teszi, hogy ilyen következtetéseket vonjunk le, ott azt látjuk, hogy a tisztújítás időpontja általában az év elején, vagy tavasszal volt (Újhelyen például valószínűleg a Gyertyaszentelő Boldogasszony napján, azaz február 2.-án). Ez a korai választás minden bizonnyal a szőlőműveléssel függhetett össze, a szőlőmunkák kezdetét (Böjtmás hava) előzte meg.

Arra vonatkozó következtetéseket is le tudunk vonni, hogy milyen jellemzők alapján kerültek a város vezetőrétegének tagjai a hivatalba. Fontos elv volt, hogy több, bírói címet viselt személy hivatalba kerülése előtt általában esküdként szerzett hivatali tapasztalatot. Egyes személyek néha évekre kisajátították a tanácsot. A pataki Erney fia Vid például 1348 és 1351 között végig a bírói székben ült.

Jó néhány hivatalos viselő polgár újra és újra felbukkan a tanács tagjai között és néha évtizedeken keresztül is rendszeresen előkerül a neve a bírói és esküdti székben. Az általunk ismert „csúcstartó” ebből a szempontból az újhelyi Balázs fia István volt, aki 1389 és 1426 (azaz 37 év alatt) négy alkalommal viselt esküdti címet.

Azt lehet tehát mondani, hogy általában ugyanazok a személyek, vagy családtagjaik kerültek hosszabb időintervallumot vizsgálva is a tanácsba, akik már korábban is voltak tanácsstagok. Ez a cserélődés valamilyen ésszerű rendszer szerint történhetett, amely lehetővé tette, hogy minden jelentős család újra és újra hivatalba kerülhessen.

Ez már egyúttal a következő fejezet (III/3. *A tanács társadalmi háttere*) adatait is mintegy előrevetíti. A tanácsstagok birtokviszonyait, családi kapcsolatait vizsgálva ugyanis az látszik, hogy ezek a magisztrátusban újra és újra felbukkanó famíliák egyben a legjelentősebb szőlőbirtokokkal rendelkező, néha borkereskedelmet is folytató családok voltak, akik gyakran két tagjukat is delegálták egy időben a tanácsba.

Néha kifejezetten hosszú ideig is meg tudták őrizni a mezővároson belüli vezető szerepüket. Azt ugyan sajnos nem tudjuk, hogy a 14. századi pataki vezetőréteg, amely gyakran nemesi rokonsággal is rendelkezett megérte-e a 15. századot, de például az újhelyi Beke (1355-

1465?), Szarvas (1386-1479), vagy a Sárkány (1457-1505) „családok”, továbbá a szikszói Chani (1414-1484) és Hennengh (1406-1484) familia hosszú időn keresztül több tanácstagot is adtak településüknek.

Szintén a tanács társadalmi hátterével foglalkozik a következő rész (IV. *A kézművesség és a tanácstagság összefüggései*). Bár nem terveztük a kutatás megkezdésekor, hogy névtörténeti kérdéseket is elemezni fogunk, az adatok számának növekedése végül lehetővé tette egy ilyen vizsgálat elvégzését.

Itt egyébként egy alapvetően nyelvészeti problémáról van szó. Mivel középkori forrásaink nem tartalmaznak megfelelő mennyiségű adatot a jobbágyság és a mezővárosi polgárság foglalkozási viszonyaira vonatkozóan, történészeink nagy része a foglalkozásnévből képzett személyneveket szokta erre felhasználni, annak ellenére, hogy a 15-16. század a névadási szokások terén egy meglehetősen képlékeny időszaknak számít. A legalapvetőbb kérdés az, hogy a foglalkozásnévből képzett vezetéknevek már a 15. századra, vagy csak a 16. századra váltak-e családnévvé, azaz meddig utalnak egyértelműen a személy foglalkozására.

Egy eddig még nem alkalmazott módszer segítségével konkrét statisztikai adatokhoz jutottunk a kérdés vizsgálatához. 148 olyan, főként mezővárosi kiadású oklevelet sikerült a forrásanyagból kiválasztani, amelyek tanácstagságra vonatkozó adatokat tartalmaztak, s az ezekben található 1342 nevet (amelyek összesen 875 polgárt takarnak) egy egyszerű százalékszámítással fogtuk vallasra. Az eredmények szerint a 15-16. században a foglalkozásneveket viselő személyeknek nagyjából 48-49 %-a került be a tanácsba, míg a többi polgárnak csak kb. 40-41 %-a. Mivel a történettudomány álláspontja szerint a kézműves tevékenységet folytatók jobb egzisztenciával rendelkeztek, mint a többi polgár, s ezért nagyobb arányban kerültek be a tanácsba azoknál, ez az eredmény megmutatja, hogy a foglalkozásnévből képzett személynevek a 15. század nagy részében még felhasználhatóak a foglalkozási viszonyok vizsgálatához. Ez az aránybeli különbség a középkor végére viszont egyre inkább csökkent, ami jól jelzi a névadási szokások változását, azt, ahogy a foglalkozásnevek egyre inkább öröklődő családnévvé váltak és elváltak a valós mesterségtől.

Az értekezés utolsó része *A mezővárosi tanács hatásköre, illetékessége és feladatai* címet viseli. A mezővárosok a felsorakoztatott adatok alapján (V/1.) elsősorban saját területükön belül fekvő ingatlanok ügyében jártak el. Ez természetesen akkor is így volt, ha az ingatlan *extraneus* birtokában állt. Megfigyelhető azonban az a fontos – és egyébként országosan elterjedt – jellegzetesség, hogy néha ingatlanügyekben a helyi vagy távolabbi egyházi oklevéladó szervek (helyi plébánosok, hiteleshelyek stb.) is adtak ki oklevelet a mezővárosok területén. Úgy tűnik, hogy az egyházi intézmények általában az egyházi fennhatóság alá

tartozó hagyatéki ügyekben jártak el, míg a mezővárosok az egyéb ingatlanforgalommal járó esetekben tették ezt. A két típusú szerv illetékessége azonban nem határolódott el szigorúan. Néhány esetben egyháziak előtt is történt adásvétel, máskor pedig (leginkább Újhelyen) az *oppidum* tanácsa is adott ki oklevelet végrendeletek esetében. Arra is van példa, hogy a tanács a végrendeletet pecsétjével hitelesíti. A kivételes eseteket egyébként ma már megfejthetetlen, talán személyes okok eredményezték.

A mezővárosi kiadványok alapján remekül kirajzolódik az is, hogy a tanács milyen ügyekben volt illetékes. Az adásvételi szerződések és végrendeletek mellett zálogügyekben, ingatlanperekben is bocsátottak ki oklevelet, nyugtát és tanúsítványt állítottak ki, felügyeletet gyakoroltak a plébániaegyház működése és a kereskedelem felett, és a bártfaiak helyi szőlőinek működésében is játszhattak valamilyen szerepet (erre Tállyán van adatunk). Fontos feladatuk volt az is, hogy ellátták polgáraik jogi képviseletét idegenekkel szemben.

A mezővárosi tanács az ingatlanforgalom alapján a helyi szokásjogot alkalmazva járt el. Ennek egyik legfontosabb jellegzetessége az volt, hogy nagymértékben a szőlőműveléshez alkalmazkodott. Jó példa erre az a – a koraujkori forrásokban is megfigyelhető – jogszokás, hogy szőlővásárlás esetén az oklevelet csak az egy év három napos szavatossági idő letelte után pecsételték meg. Erre a szokásra egyébként ebben a formában az országos joggyakorlatban máshol nincs adatunk, tehát egy speciálisan hegyaljai jogi elvről van szó.

IV. Az értekezés tárgyából megjelent publikációk

1. *Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei (regeszták)*. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 17 (2007) 135-145.
2. *Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról*. Magyar Nyelvjárások 45 (2007) 151-187.
3. *Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről*. Századok 142 (2008) 437-462.

Közlésre elfogadva:

4. *Mezővárosi kiadványok a középkori Abaújból és Zemplénből (regeszták)*. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 18 (2008)
5. *A hegyaljai mezővárosok középkori kiadványainak sajátosságaihoz (Adásvételi szerződések utólagos megpecsételése)*. Agrártörténeti Szemle 51 (2008)